

ШЫН

№ 136
(17780)

2009 чылдың
ноябрь 24,
вторник

Садар өрттээ
4 рубль.

Интител-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Уран чүүл

ДЕТКИМЧЕ — ХӨГЖҮМ ХЕРЕКСЕЛДЕРИ

Дүүн Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызынга байырлыг болушкун болган. Тыва Республиканың Чазааның деткимчези-биле ТР-ниң Культура болгаш туризм яамызы салым-чаяанныг аныяктарны деткииринге чугула херек акша-түңнү тып, хөгжүм херекселдерин садып ап, төлөптиглерге тывыскан.

Бо удаада «Юпитер» модель-дин баяны (350 муң рубль өртөктүг) болгаш виолончель (80 муң рубль) ээлерин тыпкан. Красноярскиниң күрүнениң хөгжүм болгаш театр академиязының чанында музыка колледжизиниң ийги курузунун сургуулу, россияжи болгаш делегей чергелиг конкурстарның лауреады Адыган Айыжы 2008 чылда Р.Кенденбиль аттыг уругларның хөгжүм болгаш уран чурулга школазын дооскан. Ооң баян башкызы Тыва Республиканың культуразының алдардыг ажилдакчызы Виктор Куулар. Шаңнал баянны ап

тура, Адыган Айыжы башкыларынга болгаш төрөөн Тывазының удуртукчуларынга өөрүп четтиргенин илереткен.

Красноярскиниң ол-ла өөредилге чериниң 3-кү курузунун студентизи Айдың Седии база-ла Р.Кенденбиль аттыг уругларның хөгжүм болгаш уран чурулга школазын 2002 чылда дооскан. Ооң өөренип турганы игил класының башкызы Алина Оюн. Айдың Седии 2007 чылда Новосибирскиниң музыка школазының виолончель класын база дооскан.

Сайыт В.О.Донгак шаңнал

хөгжүм херекселдерин сургуулдарга тыпсып тура, оларның кайгамчык салым-чаяаннын өөрүшкү-биле онзалап демдегеп, олар алган хөгжүм херекселдери-биле деткээн мергежил талазы-биле билин улам бедидип, моон-соңгаардаа эки өөренирин, хөй-хөй конкурстарның лауреаттары, тиелекчилери болурун күзээн.

Р.Кенденбиль аттыг школаның директору В.Д.Ондар, Айыжыларның болгаш Седииниң өг-бүлелериниң өмүнээзинден ада-иелер Тыва Республиканың Чазаанга, ТР-ниң Культура болгаш туризм яамызынга улуг деткимчези дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ЧУРУКТАРДА: Адыган Айыжы; Айдың Седии.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

СЕЗЕН БЕШТЭЭР СОЛУНУМГА

«Шын» — амыдырал-чуртталганың чурукчузу,
«Шын» — болушкуннар, төөгүлөр дептери-дир.
«Шын» — улуг-бичии кижилерниң шынчы өңнүү,
«Шын» — хүндүткелдиг, күзеп манаар аалчывыс-тыр.

Солунувус аалывыска чедип кээрге,
Соңнуг-мурнуг харамдыгып номчуй бээр бис.
Сеткилдерни доюлдуруп, дүймедиптер
Чечен-мерген сөс-домааның чаражын аар!

Сезен бешти харлап турар солунумга
Черге чедир мөгейбишаан, байыр сунуп,
Ажыл-ишти, чогадыкчы «шынчыларга»
Аас-кежик, чедишкенин күзеп ор мен.
Лориса, Николай СААЯЛАР.
Өвүр кожжуун. Саглы суур.

Келир 2010 чылда «Шын» солунуг болур дизиңерзе, чагыдылганы бо хүннерде кылып алыңар. Ам каш-ла хонгаш, декабрь 10-да, келир чылдың чартык чылының чагыдылгазы доостур.

2010 чылдың январь 1-ден эгелеп «Шын» солунуг болурунче далажыңар. Тыва чоннуң хойлап алгаш, номчуп чораан хоочун солуну «Шын» 2010 чылда 85 харлаар.

«ШЫН» — ЧОННУН СОЛУНУ

2010 чылдың бирги чартык чылында ооң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде чоруп турар.

Чагыдылганың өрттээ:

Хууда чагыдыкчыларга — 408,54 рубль.

Ооң 180 рубли — редакцияга, 228,54 рубль почта эргелелинге баар азы чагыдылга акшазының 65 хуузу почта ап турар, а редакцияга чүгле 35 хуу артып каар.

Пенсионерлерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, инвалидтерге — 362,82 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга — 468,54 рубль.

Президент Д.Медведевтиң Айыткалын чугаалажып тур бис

АЙЫТКАЛ ДЭЭРГЕ ДОРТ АЙТЫШКЫН-ДЫР

Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Анатольевич Медведевтиң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралынга Айыткалын кончуг кичээнгейлиг дыңнадым.

Президентиниң Айыткалы дээрге чуртка кылыр ужуруг ажил-херектиң кол угланышкыннарын шуптузун тодараткан айтышкын, оларны амыдыралга ыяап-ла боттандыраар, шуут күүседир деп бедии-биле үнелеп турар мен. Россия Федерациязының Чазаа чүнү кылырын, оларны күүседир хуусааларын безин тодаргай айыткан болду. Мурнунда ажилдап турган чурттуң президентилериниң айыткалдарынга кылыр ажил-херектиң хуусаазын тодаргай айтып турганын сагынмайн-дыр мен. Бо дээрге чаа чүүл-дүр.

Чурттуң улус ажил-агыиының бүгү адырларын чаартырынче Президент онза кичээнгейин салып турар. Бо кончуг чөптүг айтырыг, чурттуң экономиказының, социал адырының дүрген хөгжүүрү,

чоннуң амыдырал-чуртталгазының экижири моон улуу-биле хамааржыры кымга-даа билдингир. Ооң кичээнге Кызыл хоорайның чамдык бүдүрүлгелерин кирип болур. Кызылдың чылыдылга элэктри төвүн (ЧЭТ-ти) тудуп, ажылгалга киригенинден бээр дыка хөй чылдар эрткен, ооң дериг-херекселдери эргижирээн, элээн. Ынчангаш ооң бүдүрүкчүлүг ажилдаарын чедип алыры-биле аңаа чаартылгаларны чорудары чугула болуп келген. Ол ышкан найысылалдың электрижидилгезинде, изиг болгаш соок суг дамчыдар дериг-херекселдеринде эргижирээн дерилгелер эвээш эвес, оларны эде дерири база негеттинип турар. Допчузу-биле чугаалаарга, Президент кайыдаа бүдүрүлгеге чаартылга херек деп санап турар.

Айыткалда мээң бир сагыш-сеткилимге кирген, таарышкан чүүлүм болза, сонгулдаларны хоойлужудулгага дүүштүр кончуг шын, чөптүг, арыг кылдыр эрттирерин киригени болур. Сөөлгү үеде эртип турар сонгулдалар хоойлу-дүрүмнү сагывас, кижини ону тодаргай чугаалаарындан безин эгенир, ыядыңчыг болу берген чүве-ле болгай. Хөй хөрөнгилиг кандидат-ла сонгукчуларны садып алыр болу бергени чажыт эвес, ону колдуунда сонгукчу бүрүзү, удуртукчу бүрүзү билир болу берген. Мындыг хемчегни үндезини-биле чок кылыр үе келген, бир эвес ындыг үүлгедиг илереп келир чүве болза, хоойлу езугаар шыңгыы ялага онаар херек. Чүгүле ол эвес сонгулдалар эрттирип турарында хоойлу-дүрүмгө таарышпас, дүүшпес өске-даа хажыдышкыннар бар, олар хөйгө билдингир боор деп бодай-дыр мен. Сонгулдалар эрттирип турарында хоойлужудулгага дүүшпес чорудулгаларны үндезини-биле

чок кылыр сорулгаларны Президент салган, ооң-биле бодум хуумда чөпшээрер мен. Республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнары сонгулдалар эрттирериниң хоойлужудулгазын хажыдып турарлар-биле демиселди күштелдирерин саналдап турар мен.

Хамааты болгаш Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады кижини болгаш ханы боданып, сайгарып көөрүмгө, Тывага чаңгыс палаталыг парламент кончуг таарымчалыг. Ол палатаның депутаттарының саны каш болурун ханы өөренип көрзе чугула деп санап турар мен. Депутаттарның саны 32, 23, 18-даа болгай-ла. Оларның иштинден палатаның комитеттер даргалары, хуралдың даргазы, ооң оралакчызы доктаамал үндезинге ажилдаза чогулчалыг. Арткан депутаттар хөй-ниити эгелээшкени-биле ажилдаар. Ынчан парламентиниң ажылы шимчээр, үре-түннелиг болу бээр деп билип турар мен. РФ-тиң Президентизи

Айыткалынга Москва хоорайның депутаттарының саны-биле Тываның депутаттарының санын анаа эвес деңнеп көргүскени бүгүдөгө билдингир боор. Акша-төгери чок регионга хөй депутаттың херээ чок деп Президент дорт чугаалаваанда болза, чүнү кылыры тодаргай билдингир ышкажыл. Президентиниң айтышкынын күүседир талазы-биле айтырыг чоокку үеде парламентиге туруп кээр деп билип турар мен.

Ам Тываның Конституциязынга өскерилгелер кириер чоннуң референдумун эрттирер бе, азы Конституция хоойлузу хүлээп алыр бе деп айтырыгны шийтпирлээр. Бо чугула херекти кончуг бодамчалыг, угаанныг өөренип көрүп тургаш, кылыр ужуруг бис. Мону дораанна шийтпирлээри болдунмас.

Виталий БАРТЫНА-САДЫ, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады.

Тус чер бот-башкарылга органында

ХООЙЛУГА ХАМААРЫШТЫР БОДААДАРЫМ

«Россия Федерациязының тус чер бот-башкарылгазын организастаарының ниити принциптериниң дугайында» №131 Федералдыг хойилуу 2003 чылдың октябрь 6-да хүлээп алган. Тыва Республика бо Хойилуу езугаар 2006 чылдың январь 1-ден бээр ажилдап турар.

Мен Каргы сумузуңуң даргазынга 2005 чылда соңгуткаш, бо чаа Федералдыг хойилуу-биле ажилдап эгелээш, ону элээн хандыр өөренип, сумунуң Уставын, Регламентизин болгаш дыка хөй нормативтиг эрге-хоойлу актыларын тус черниң депутаттары, активтери-биле кады ажилдап кылгаш, сессияларывыска бадылап алгаш, удуртулга болдуруп ажилдап келдивис.

Хойилуу хүлээп алганындан бээр бо хүннерге чедир дыка хөй өскерилгелерни киригген, ол ам-даа уламчылап турар. Чүге дизе хойилуу чаа, бышпаан болганындан, четпестер тургустунуп келирге, РФ-тиң Күрүне Думазы өскерилгелер кириер ужурга таваржып келген. Ол езугаар тус черниң нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга өскерилгелерни киригеш, бадылап ап турар бис.

№131 Федералдыг хойилууң бир четпес чүүлү тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчуларын соңгууру болгаш томуйлаары болуп турар деп бодаар мен. Ооң түннелинде чамдык кожууннарда, сумуларда тус черниң баштыңы Төлээлекчилер хуралының даргазы, өске кожууннарда, сумуларда тус черниң чагыргазының даргалары болуп турар. Ынчап кээрге кожууннарның, сумуларның уставтары, регламенттери аңгы-аңгы болуп турар. Ол чүүлдер Федералдыг хойилууга чөрүшкөк эвес-даа болза, республиканың иштинге тус чер бот-башкарылга органнарының ажилын сайзырадырынга, Чактаан чаңгыс аай негелде тургузарынга таарымча чок деп санаар мен. Федералдыг хойилуу езугаар кожууннуң төлээлекчилер органын ийи аңгы арга-биле тургузуп ап болур. Мээң бодалым-биле кожууннарның төлээлекчилер органын тургузарда, чамдык кожууннарның тургузуп алганы ышкаш сумуларның баштыңнары төлээлекчилер хуралдарның даргалары,

тус чер чагыргаларының даргалары сумулар депутаттарындан тургузар болза эки. Чүге дээрге үстүнде адааным органнарның удуртукчулары, суму депутаттары кожууннуң төлээлекчилер органының кежигүнү эвес болгаш кожуун чергелиг, ылаңгыя кожуун чагыргазының даргазын соңгуур болгаш өске-даа чугула айтырыгларны шийтирлээринге анаа-ла кыдыынга артып каары кончук четпес. Бир эвес кожууннуң төлээлекчилер органын депутаттар соңгуур турбайн, үстүнде саналдааным-биле тургузуп алыр болзувусса, кожуун бюджетинге элээн хөй камналгалыг болур. Күүсекчи эрге-чагырга, төлээлекчи эрге-чагырга харысалгалыг болгаш четтүг болур дугайында конституту принципти ажыглап алгаш, Россия Федерациязының Президентизи Д.Медведев эрткен чылын ноябрь айда РФ-тиң Федералдыг Хуралынга Айыткалында тус черниң күүсекчи эрге-чагыргазын контрольдаары-биле тус черниң төлээлекчи органнарынга улуг эргелерни бээрин айыткан. Ынчангаш тус черниң бот-башкарылга органының баштыңы тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы болза ажырбас деп бодаар мен. Чурттуң Президентизиниң Айыткалын күүседири-биле Тыва Республиканың Чазаның тус чер бот-башкарылга органнары-биле ажилдар чорудар эргелели дуза кылдыр чамдык кожууннарның, сумуларның уставтарының төлөвилелдерин чаңгыс аай ажилдап кылгаш, тус черниң бот-башкарылга органнарының сайгарары-биле чорудуптар болза, кожууннарның, сумуларның депутаттары деткип, хүлээп алыр ужурлуг. Шак мынчалдыр кылыр болзувусса, №131 Федералдыг хойилууга чөрүшкөктер турбас болгаш ниити тус чер бот-башкарылга органнарындан негелде кылыры чаңгыс аай апаар деп бодалдым мен. Муң чедир чурттакчылыг бичии суму-

ларга тус чер бот-башкарылгазының органнарын хойилуу езугаар чаңгыс тус чер бот-башкарылгазының баштыңы удуртурга ажырбас.

№131 Федералдыг хойилууң 38 чүүлүнде тус чер бот-башкарылга органнарының контроль органын тургузарының дугайында бижип турар. Ынчаар ук Хойилууң 38 чүүлүң тайылбырында тус черниң бот-башкарылга органнарынга тус черниң саң-хөө, эт-хөреңги талазы-биле контроль органын тургузары шуут-ла албан эвес деп тайылбырлап турар.

Маңаа хамаарыштыр мээң бодалым мындыг. Кожуун бүрүзүңге кожууннарның төлээлекчилер хуралдары тус чер чагыргаларынга хамаарылга чок контроль-саналга органнарын тургускаш, ол органнар сумуларның төлээлекчилер органнары-биле хойилуу езугаар дугуржулгаларны чаргаш, сумуларның саң-хөө болгаш эт-хөреңги айтырыгларын күүседип турарын үе-үлөп хынап турары чугула деп санап турар мен. Суму бүрүзүңге контроль-саналга органнарын тургузарының кандыг-даа аргазы чок болгаш ол хире хөй кижини тудар акша-хөреңги-даа тывылбас.

№131 Федералдыг хойилуу-биле ажилдаарга, улуг сумуларга таарымчалыг деп бодаар мен. 2005 чылда Каргы сумузуңуң чагыргазының даргазынга ажилдап турумда, сумунуң бюджетиди алды чүс муң хире рубль турган, ол чүгле ажилдакчыларының шалыңын төлээринге четчир. 2006 чылда №131 Хойилуу-биле ажилдап кирипкенивистиң соонда, бюджет каш катап өскөн, амгы үеде сумунуң бюджетиди республикадан кээп турар саң-хөө дузаламчылары-биле он бир миллион чедип турар. Ынчангаш тус черниң чурттакчыларынга ажыктыг айтырыгларны шийтирлээринге элээн таарымчалыг байдалдар тургустунуп келген, оларны шийтирлээр хемчеглерни тус черниң төлээлекчи болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнары амгы үеде ап турарлар.

Амыртак ОЮН-ООЛ,
Мөңгүн-Тайга кожууннуң
Каргы сумузуңуң Төлээлекчилер
хуралының даргазы.

гаш, ыяштар аразындан 14 шоодай марихуананы тып алган, ооң ниити деңизи колдуунда 47 килограмм болган.

Наркоманнарның турлаанда истер хөй болган. Билдиги истекчилер истер кайнаар барганын тодарадыр шийтирлээн. Кем-херек үүлгедикчилериниң изи туберкулез санаторийинче угланганы илерээн, тодарадып келирге, олар ында эмнедип турар кем-херек эрттирип чораан кижилер болган. Бо херекке хамаарыштыр кеземче херээн оттурган, истелге чоруп турар. Бүгү буруулуг кижилер кеземче херээнге онаажыр.

Елена СВЕТЛИЧНАЯ,
Эргелелдиң парлагга албанының тырттырган чуруктары.

Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук

ТЫВАДА САЛБЫРЫ АЖЫЛЫН КҮШТЕЛДИРГЕН

Тус чер дайыннарының хоочуннарының бистиң республикада «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязы бодунуң ажылын мурнунда айларда-ла чорудуп турган. Ооң удуртукчуларының бирээзи Афган дайынының хоочуну, Улуг Хуралдың Хойилуужудулга палатазының депутаты Юрий Валерьевич Кара-оол болур. Республикада бо хөй-ниити организация тус чер дайыннарының хоочуннарының Бүгү-россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының составынче албан-езуу-биле киргениндан бээр чаа-ла бир ай ажып турар. Ооң тургузукчу хуралы октябрь айда эрткен республиканың массалыг информация чепсектери чырыткан. Чуртта улуг бо бир хөй-ниити организациязын Армия генералы Б.В.Громов удуртуп турар.

Бо хөй-ниити организациязының Тыва республика салбырының хөй кижикчилик чөвүлел хуралы Кызылда М.Буян-Бадырды аттыг аалчылар бажынының хуралдаар залында ноябрь 20-де болуп эрткен. Аңаа чөвүлелдиң кежигүннеринден аңгыда, ол-бо девискээрлерге эрткен тус чер дайыннарының киржикчилери, Хойилуужудулга палатазының депутаттары Р.Д. Деге, О.М. Канзай, А.Ш. Ооржак, ТР-ниң шериг комиссары, полковник С.В.Тарулин, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика, Кадык камгалал яамыларының төлээлери дээш, өске-даа чалаткан улус киришкен.

Кыска хуусаада кылып чоруткан ажылының дугайында дыңнадыгы Бүгү-россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының Тыва республика салбырының даргазы Ю.В. Кара-оол кылган. Чыылганнар дыңнадыгдан республика салбыры Тыва Республиканың Юстиция яамызынче бүрүткел документтерни дужааганын, бо хүннерге чедир ооң кежигүнү кылдыр 94 кижик хүлээп алдынганын, а «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының кежигүнү болур күзелдиг улустуң саны Тывада 2500 чедип турарын, республиканың шериг комиссариаты-биле тус чер дайыннарының киржикчилериниң социал паспорттарын тургузары-биле мониторингини эрттиргенин, бо дайыннарның 30 киржикчизи Медицианың кадыкшыл быжыглаар республика төвүңге эмнээшкиннерни эрткен, чурт деңгелдиг байырлалдарга идепкейлиг киришкенин болгаш Сибириниң шериг округунуң баазазында шеригке кыйгырылга комиссиязының ажылынга киришкенин билип алганнар. Дыңнадыгының соонда, Бүгү-россияның «Дайынчы акы-дуңма-

лышкы чорук» хөй-ниити организациязының 94 чаа кежигүнүңге шыңзыдылгаларны тывыскан. Байырлыг байдалга чаа шыңзыдылга алганнарның аразында Г.Д. Алиханов, Р.Х. Алберов, Г.Д. Куулар, О.О. Пирингиле дээш, өскелер-даа бар.

Үр чылдарда аныяк-өскенниң шериг-патриотчу кижизидилгезинге үр-түннелдиг ажылы база тус чер дайыннарының хоочуннарынга социал деткимчези дээш Тамара Александровна Наводкина Россия Федерациязының Президентизиниң өөрүп четтиришкенин бижини тывыскан. Бо идепкейлиг херээжен кижик аныяк чылдарында-ла, улам тодаргайлаарга, 1980 чылдарның төңчүзүнде республикага «афганчы»-дайынчыларны чыып, оларның тускай организациязын тургузарынга идепкейлиг киришкен. Бо хүннерге чедир безин оларның-биле сырый ажылы мындыг бедик үнелээшкенин алганы ол. Т.А. Наводкинага ТР-ниң Хойилуужудулга палатазының даргазы К.Б.Балчиин-оолдун байыр чедирешкенин ооң дузалакчызы Э.П.Ооржак боодал чечек-биле кады дамчыткан.

Хоочуннарның Бүгү-россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының даргазы Б.В.Громовтуң дужаалы-биле «Шылгараңгай эрес-дидим чорук дээш» медалды Херел Васильевич Кызыл-оолга (чурукта) тывыскан. Ону Ю.В.Кара-оол Х.В.Кызыл-оолдун хөрээнге кадап берген.

Чөвүлел хуралдың кежигүннери ооң соонда арагалаашкыга удур республиканың чонунга кыйгырыгы хүлээп алган. Ында мындыг одуруглар бар: «Чыл санында бистиң күрүне 6 миллион чедир хамаатыларын чидирип турар. Оларның 70 хире хуузу – араганы хөй ишкениндан азы улустуң ээриг тургаш кылган кем-херек үүлгедикчилеринден болуп турар.

Бистиң республиканың Чазаа арага садарының хемчээлин кызырып турар. Ооң-биле чергелештир спорттун материалдыг баазаны быжыглап, бо дайзын-биле чайгылыш чок демиселди чорудуп турар.

Аныяктар арагалаашкынын тарадырынга удур хемчеглерни бирги чергеде алыры чугула» дээн уткалыг кыйгырыгы одуруглар ында кирген.

Хуралдың киржикчилери ооң соонда Бүгү-россияның «Дайынчы акы-дуңмалышкы чорук» хөй-ниити организациязының Тыва республика салбырының 2009 чылдың 4-кү кварталында кылып чорудар ажилдарын бадылаан.

Виктор САНДАР.

Наркоманияга удур демисел

ИСТЕР КАЙНААР БАРГАНЫЛ?

Тыва Республиканың наркотиктиг бүдүмелдер хынаар эргелелиниң ажилдакчыларынга Таңды кожууннуң бир аргазының иштинде наркотиктиг бүдүмел кылыр «чажыт цех» ажилдап турар дугайында медээ билдингир турган.

Республиканың наркотиктиг бүдүмелдер хынаар эргелелдин дүрген истелге чорудар килдиниң ажилдакчылары ноябрь 13-те дүне Таңдының «Сой» туберкулез санаторийиниң чанында аргага дүрген истелге хемчеглерин эрттирип тургаш, тып алган чүүлдери оларны кайгаткан. Наркотиктиг бүдүмел белеткээр черни ажил-агыйжы езу-биле дерип

кылган болган. Улуг, таарымчалыг столду тургускан, ооң кырында хөй аяктар болгаш өске-даа эргежок чугула саваларны салып каан. Моон алгаш көөрге, ооң киржикчилери хөй, чаңгыс демини илдең болган. Столдан ырак эвесте наркотиктиг бүдүмелдер белеткээр одаа болгаш дыштанып чыдар «чадыры» бар. Наркополицейжилер истелгени чорудуп тур-

ХАЛДЫП ОР, КАПИТАН, ХАТТАН ДҮРГЕН ХАЛДЫП ОР!

Капитан, капитан, сергек болунар!

Чүгле дидимнерге далайлар чагыртыр... деп турар бо амгы шагның ырының одуруглары баштайгы тыва хем капитаны Марат Агванович Ашак-оолга тураскааткан-даа ышкаш деп ооң ажил-амыдыралының кокпазының кадыр-бергезиниң дугайында дыңнааш, бодап олурдум. Ол амыдыралында артап шыдавайн барып болгу дег, эргилделерни хеп-хенертен кылып, ол-ла санында тилекчи болуп үнүп чораанын номчукчуларга дамчыдыксадым.

ЧАШКЫ БОЛГАШ ЭЛЭЭДИ ҮЕЗИ

Марат Ашак-оол күчүлүг Улуг-Хемниң эринде Ээрбек суурга 1939 чылда төрүттүнгөш, чажындан-на төрөөн хеминиң чалгыгларына ойнап, бодунуң салым-чолу, ажил-ижи бо хем-биле хини дег тудуш болурун ожаавайн өскөн.

Ээрбек шахтазынга озал-ондак болганы-биле Ээрбек суурнуң чурттакчыларын Элегес-Аксинче көжүрүпкен. Марат Ашак-оолдуң школачы чылдары аңаа эрткен. Элегес хем суурну кежир чайындайла бээр, суурнуң оолдары школага конькилик халчып кээр. Суурнуң чаны-биле теплоходтар эртерге, аңаа олурган болзумза, ооң штурвалын долгап турар хемчилер каяа өөренип алган болур чүве ирги деп бодангылаар-даа турза, Улуг-Хем эринге сал эк-кеп каарга, суурнуң тенек оолдары салдан хемче шурап ойнап турза-даа, хемчи мергежилди чедип алыр дугайында бодавайн-даа турган. «Авам, ачам «холдары шевергин, эмчи болур болза эки» деп чугаала-жырга, эмчи болуксаар турган мен» деп, ол сактып чугаалаар. Ынчалза-даа...

МЕРГЕЖИЛИН ШИЛИП АЛГАНЫ

Кызылдың 2 дугаар школазын дооскан соонда, келир үезин эргий бодангаш, Новосибирскиниң садыг институтунче кирип алыры-биле чорупкан. Ийиги курсту өөрөнгөш, Марат Агванович садыг шугуму ооң салым-чолу болуп шыдавазын билип, «езулуг эр» мергежилдик болуксааны-биле 1963 чылда Красноярскиде «Кузбасс» теплоходка руль башкарыкчызы — моторист

болуп ажилдай берген. «Аңаа ажилдап турумда, «Кызыл», «Чадан», «Шагонар», «Совтува» деп теплоходтар турган. Оларның аразында «Шагонар», «Совтува» Тывадан тараа сөөртүп турган» — деп, М.Ашак-оол сонургадып чугаалады.

1964 чылда ол-ла мергежил-биле Тывага «БМК-7» катерге ажилдаары-биле шилчип алган.

БАШТАЙГЫ ТЫВА ХЕМЧИ КАПИТАН

Ол үелерде турган боор, баштайгы тыва хем капитанының дугайында Леонид Чадамба уруг-ларга «Ужар» деп чечен чугаа-зынга бижээн. Марат Ашак-оол-биле мээң баштайгы таныжылгам база оон эгелээн. Ол чечен чугаа-ның маадыры бичии уруг Лена ам «Тувинская правда» солунда коллегам болуп ажилдап чоруур. А Марат Агванович ол үеде капитан турган болган соонда, ам ооң дугайында кандыг-даа медээлерни берип шыдавазын тыва чогаал башкыларындан «Ужар» деп чечен чугааны сайгарып турган кичээлдер үезинде чеже-даа дыңнаан мен. Бодум-даа билбес турган мен.

Ортумактан арай чавыс дурт-сынныг, шериг мергежилдик чораан хевирлиг, ам-даа сынын дорт тудуп кылаштар улгады берген назылыг кижини көргөш, баштайгы тыва капитан ол дээрзин билбээн мен. Мээң бодалым-биле, баштайгы тыва тускай мергежилдиктер колдуу чок... Мээң мурнумда баштайгы тыва хемчи капитан Марат Агванович Ашак-оол боду турар болду.

Марат Агвановичке 1970 чыл эргилделиг чыл болганын сактып чугаалады. Ынчан ону МБВ-213-түн механик-капитаны кылып каан. Хем

баштарыңче кывар-чаар чүүлдер сөөртүр, а оон салдар бадырар. Агаар кандыг-даа турда: чүү-даа көзүлбес кудук чаас, туманныг-даа дажыглап турган. Саавыр езугаар дүне безин чоруурун хоруп турза-даа, хемниң аажызын, хем оруунуң метр бүрүзүн эки билдир болгаш, чаңгыс-даа озал-ондакка

кудар болгаш кургаг чүк көдүрер баржаны, эштип чоруур өртээлди Кызылче эккеп, республиканың хем флотун калбарткан. Ооң кызымак ажилын кады ажилдап турар эштери үнелеп, Улуг-Хем бассейнин дургаар пароходстволар ажилдакчылары ону таныыр, хүндүлээр турган.

тарның бирээзиниң тывылганын демдегеп турар боорга, ындыг. Тывада ындыг медаль кымда-даа чок.

«Тыва АССР-ниң транспорту-нуң алдарлыг ажилдакчызы», күш-ажылдың хоочуну Марат Агвановичниң бажыында хүндүлүг черде аңгы-аңгы бүдүрүлгелерин, яамы-

таварышпайн, удуртулгазын-даа бакка сукпайн, чагыкчыларны манатпайн, 160 метр чеде бээр узун хемчээлди салды бүдүн-бүрүн сөөртүп эккеп турган.

Бир катал сентябрь төңүзүндө Галина Матвеевна Севиден ада-ие-зиниң аалындан Кызылче сал сөөртүр чүк теплоходунга олурупкан. Пассажирлер алыр эргем чок тур-буже, хөй чадагалаан өөреникчи-лерни алгаш, Кызылче хаптывыс. Доктаар черивиске чедип кээри-виске, Красноярскиден комиссия хынап келген болган. Хемчинин дипломунуң эдеринчизи болур үш талон турар, чурум үрөөн кижинин талонун чаңгыстап хажыткан дүрүм езугаар казып кааптар турган.

1977 чылда «Ангара-20» суднону Дивногорскиниң судноларны көдүрер, пароходтарже чүдүрер черин таварыштыр эккээр, дараазында чылын 1978 чылда капитан дагдыныкчы кылдыр томуйлаан. Аңаа 1996 чылга чедир ажилдаш, Тывага үш «Заря», «Ангара» хевирлиг беш суднону, 12 нефть

1997 чылда Тываның транспорт инспекциязынга башкарыкчы специалист болуп ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

КАПИТАН, КАПИТАННЫҢ ДАГДЫНЫК- ЧЫЗЫ

Биче судноларның капитаны Сергей Иргитов, бирги штурман-нар: Борис Ооржак, Роберт Койгунмай болгаш өске-даа тыва хемчи тускай мергежилдиктер Марат Агвановичниң арга-дуржулгазын салгап, ооң өөреникчилери, өөреникчилериниң өөреникчилери болур.

Марат Агванович бодунуң чуртталгазында эң үнелиг шаңналы кылдыр «Россия флотунуң 300 чылы» деп медальды санап чоруур. Шындылгага 1996 чылдың июнь 7-де Б.Ельцин ат салган боорга эвес, а ол медаль Петр бирниң үндезилээни делегейде эң күчүлүг флот-

ларның хүндүлел бижиктери, «Коммунистич. күш-ажылдың тергилени» деп хөрек демдээ, үстүнде адааны-выс юбилейлиг медаль, «Ленинниң төрүттүнгөн хүнүнден бээр 100 чылы» деп медаль болгаш Тываның шылгараңгай кижилериниң аттары, ооң иштинде М.Ашак-оолдуң адын база кири бижээн «Чээрби чүс чылдың шылгараңгай кижилери» деп дептери кадагалаттынып чыдар.

— Амыдырал күчүлүг Улуг-Хем дег шапкын-дыр. Дыка хөй чүүлдерни көргөн, чурттап эрткен ышкаш болдум. Частырыглар-даа бар, чедишкinner-даа бар. Ынчалза-даа «Ам кандыг мергежилдик болур сен?» деп айтырар болза, «Хемчи болур мен» деп харыылаар ийик мен — деп, Марат Агванович байырлажып тургаш, чугаалады.

Баштайгы тыва хем капитаны Марат Агванович Ашак-оолга быжыг кадыкшылды күзеп, амыдыралдың «ужарлары» ону, ооң чоок кижилеринге таварышпазын деп күзеп каалыңар.

Айлаң ДАРЖАА.

Ажык чагаа

ТООЛЧУНУҢ АДЫН МӨҢГЕЖИДЭЭЛИҢЕР

Тывада ат-сураа алгаан тоолчу Баазанай Халдаевич Тюлюш 1890 чылда төрүттүнгөн. Ооң авазы Улуг-Хам деп шолалыг турган. Ол Өвүр Дус-Даг ынчаар чурттап чораан. Ол үеде хам херээжен кижиге-бүлө тутпас турган. Оглу Баазанайны ол сурастап божуп алган деп төөгүде бижип турар. Б.Х. Тюлюш өг-бүлелиг, үш кыстыг чурттап чораан. 1952 чылда Улуг-Хемниң Торгалыг суурга мөчөөн. Улуг уруу Амырбит биле хеймери Чыпчың Улуг-Хемге чурттап чорааннар, а Дукурбаазы Өвүрнүң Чаа-Суурга. Тоолчу чок апаарга, өөнүн ишти соонда ийи дугаар өг-бүлө туткан, оон 7 ажы-төлдүг болган.

Ам бо үеде Баазанай Халдаевичиниң чингине төрөлдери Улуг-Хемниң Торгалыг суурда чурттап чоруур. Тываның Чылгычылар эвилелиниң президентизи Сергей Туматович Санчы биле Торгалыг суму чагыргазының даргазы Эрес

Туматович Санчы тоолчунуң чоок төрөлдери. Оларның авазының адазы Сысыгыр деп ирей-биле тоолчу Баазанай чаңгыс аалга кады азыраан чоок төрөл.

Бодунуң үезинде ат-алдарлыг, ачы-буяныг, чончу, уран-чечен, хүндүлээчел, биче сеткилдиг, өөредиглиг тоолдарын ыдып чораан өгбевистиң чырык адын мөңгөжидип, Улуг-Хемниң Торгалыг суурга тураскаалдан тургузар кылдыр Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдан улуг делегн төрөл чонум мурнундан кирип ор мен. Торгалыг суурнуң Культура бажыңын ооң ады-биле адаан болганда, ол тураскаалды ооң девискээринге тургузуп, «Тоолдаар» деп шолалыг Тываның алдарлыг тоолчузу Б.Х.Тюлюш 1890-1952 чылдарда чурттап чораан» деп мөңгөде бижип арттырза, Таңды-Тывазының ат-алдар-

лыг тоолчузунга улуг хүндүткелдин мөгейи болуп арткай. Төрөл чонунга-даа улуг өөрүшкү болгай.

Мен тоолчунуң улуг уруу Амырбит Тюлюшовна Сүгелдейниң оглу, тоолчу ирейниң уйнуу мен. Мени Иван Кыргысович Сүгелдей дээр. Мээң дилээмни Тываның Чазаа, Улуг-Хем кожуунуң администрациязы, төрөл-дөргүлүм, чонум — шупту деткир боор деп идегеп ор мен. Мындыг саналды кирирде, тыва хамнарның мөңгө президентизи, «Делегейниң дириг эртинези», «XX чүс чылдың кижизи» хүндүлүг аттарның эдилекчизи М.Б. Кенин-Лопсан-биле сумелешкен мен. Улуг дилээмниң харыызы «Шын» солунну дамчыштыр чедип кээр боор деп идегел-биле манап артым.

Иван СҮГЕЛДЕЙ.

Чеди-Хөл кожуун.
Хову-Аксы суур.

АМЫДЫРАЛДЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Бистин амыдыраар кол өззэвис мал биле чер ажылы болганда, ооң биске берип турар продукциязын бараанче шилчидип, чонну оларга ажыктыг продукция бүдүреринче эвилелдезе эки деп бодаар мен.

Тывада чүгле 16-17 муң га тарылга шөлдери, үш борбак дээрбе бар кылдыр дыңналып турар-дыр. Далганны кожавыста регионнарда ажилдап, саарлып билер улустардан садып ап турар-дыр бис. Тывада шөлдер чок-эвес, аңаа тараадан тарып алгаш, боттарывыс дээрбелеп ап турзувусса, оон канчап-даа дээрбе боор.

Малывыстың берген эди, сүдү, дүгү болгаш кежи база-ла безеректелип, ирип чыдар кылдыр көстүрдүр. Чүгө?

Дүктү дыдыптарга-ла, оон дораан кидис, кидис идик, чүн, шепкенче шилчий бээр-дир. Маңаа чүгле дүк дыдар станок херек ышкажыл. Бо үениң чаа технологияларын-даа, эргиде бистин ажыглап чораанывыс бөдүүн станоктары-даа хол-биле, электри күжү-биле азы суг агымы-биле-даа

болза ажилдадып тургаш, малчын аалдарга кидис бүдүрүлгезин организаастап болур.

«Этти консервалап кылза чүл» — деп айтырарга: «Консервалаар савалар кылыры берге» дээр-дир. Балык дузаар, консервалаар заводка ажилдап чорааш, аңаа ону канчаар кылырын көргөн мен.

Бистин чуртувуста арга-арыг девискээрниң 80 хуузу эжелеп турар-дыр. Чүгө бияштан безин саазын, эт-сеп, тудуг материалдарын кылып ап болур. Ындыг бүдүрүлгө комбинатын тургузарын бодаза кандыгыл? База бир чиг эт, демир рудазы бар-дыр. Ону эзилдириптер кокс деп хөмүр безин бар-дыр. Чүгө ону таптыг ажыглап болбазыл?

Ажыл-амыдыралга ажыктыг ая, ча, согун, чүген, чулар дугайын кончуг эки шын колтарып, херек үеде ажыглазын дээш чаа салгалга төөгү материалын бижип, парлаткан эртемден В.Даржааның тураскаал номунга мөгейип тур мен.

Чымба КҮЖҮГЕТ,
күш-ажылдың хоочуну.
Көк-Тей суур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук, туризм болгаш информация политиказының адырынга күрүне башкарылганының чамдык айтырыгларының дугайында

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структураларын таарымчалыг болдурар сорулга-биле Тыва Республиканың 2003 чылдың январь 4-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» № 97 УХ-1 Конституция хоойлузунун 7, 8 чүүлдеринге, Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2-ги кезээниң «г» пунктузунга, 3-кү кезээне дүүштүр **доктаадырм болза:**

1. Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелди Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының талазы-биле агентилели кылдыр эде тургузар.

2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызын Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы кылдыр эде тургузар болгаш аңаа туризмни сайзырадыр талазы-биле ажил-чорудулганы, шалың төлевиринин фондузу-биле 3 штаттыг олутту оларны тударының өске-даа материалдыг чарыгдалдары-биле

катай эде тургустунуп турар Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелден дамчыдып бээр.

3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынга Тыва Республиканың эде тургустунуп турар Культура болгаш информация политиказының яамызының информация политиказын сайзырадыр талазы-биле ажил-чорудулганы, 2 штаттыг олутту күш-ажыл төлевиринин фондузу-биле болгаш оларны тударының өске-даа материалдыг чарыгдалдары-биле катай дамчыдып бээр.

4. Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелиниң, Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызының, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының чарыгдалдар сметазынга чогуур өскерилгелерни кириер.

5. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Респуб-

ликаның күүсекчи эрге-чагырга органнарының структураларының дугайында» № 95 Чарлы-биле («Тувинская правда» 2007, май 24, август 14, октябрь 4, 2008, январь 17, февраль 19, июнь 19, сентябрь 6, октябрь 13, 2009, февраль 14, апрель 25, сентябрь 15, «Шын», 2007, май 24, август 7, октябрь 4, ноябрь 15, 2008, январь 19, март 13, сентябрь 4, октябрь 14, 2009, февраль 14, апрель 23, сентябрь 12) бадылаан Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структураларының 1 пунктузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

«Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызы» деп сөстөр-биле солугу;

«Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм агентилели» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының талазы-биле агентилели» деп сөстөр-биле солугу.

6. Тыва Республиканың Чазанга: Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчыларының, оралакчыларының албан-хүлээлгелеринин хуваалдазынга өскерилгелер кириер дугайында са-

налды кириер: Тыва Республиканың Культура болгаш туризм яамызының ажил-чорудулганының дүүштүрүлге кезээне өскерилгелер кириер дугайында саналды кириер: туризм айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы — Тыва Республиканың экономика сайыды С.И.Тен, культура — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак.

Бо Чарлыкты боттандыраарының талазы-биле өске-даа эргежок чугула хемчеглерни алыр; боттарының актыларын бо Чарлык-биле дүүштүрер.

7. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппараттарының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структураларының кызыгаарлаан санын бо Чарлыкка дүүштүр тургузар саналды кириер.

8. Бо Чарлык ону албан езузу-биле чырыкче парлаттынган хүнүнден эгелеп күштүг болур. **Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай

2009 чылдың ноябрь 18 № 258.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

«2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралы база күрүне деткимчези» республика сорулгалыг программага өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың август 18

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 16-да № 634 доктаалы-биле бадылаан (моон сонгаар — Программа) «2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралы база күрүне деткимчези» республика сорулгалыг программага дараазында өскерилгелерни кириер:

а) хемчээлинге болгаш Программаның акшаландырышкын дөзүнге хамааржыр үшкү туруштуг одуругда «15000», «2875» деп саннарны «16566,4», «4441,4» деп саннарга дүүштүр солугу;

№ 100 Кызыл хоорай

б) Программаның № 1 капсырылганында «15000», «2875» деп саннарны «16566,4», «4441,4» деп саннарга дүүштүр солугу;

в) «2009-2010 чылдарда Тыва Республикага биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралы база күрүне деткимчези» республика сорулгалыг программаның программалар хемчеглеринин даңзызының ийи дугаар кезээниң Программаның № 2 капсырылганы дараазында редакция-биле тургузар;

«2. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилеринин ярмарка-делгелге ажил-чорудулганының деткимчези

2009 чылда Тыва Республиканың ажилдап турар

хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирер график четкизинге өскерилгелер кириеринин дугайында

2009 чылдың октябрь 22

№ 531 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 25-те «2009 чылда Тыва Республиканың ажилдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирер дугайында» № 113 доктаалы-биле бадылаан, оон чаа редакция-биле капсырылганын дүүштүр тургускан 2009 чылда Тыва Республиканың ажилдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирер график четкизинге өскерилгелерни кириер.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың октябрь 22-де № 531 доктаалыга капсырылга

2009 чылда Тыва Республиканың ажилдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттиреринин ГРАФИГИНИЧ ЧЕТКИЗИ

№ п/п	Хемчеглерниң аттары	Күүсел-дезинин хуусаалары	Чарыгдалдарның түнү (мун руб.)			Акшалан-дырышкын дөзү	Күүседикчилери
			шунту	2009ч.	2010ч.		
2.1.	Тыва Республиканың биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилеринин регионнар аразында болгаш делегей чергелиг делгелге-ярмаркалар хемчеглеринге киржири	2009-2010 чч.	115	55	60	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
2.2.	Делгелге-ярмаркалар хемчеглери эрттирери-биле «Субедей» спорт комплекзинин универсалдыг залында хевис чадыгны садып алыры	2009 ч.	70	70	-	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
2.3.	Моолдун төлээлери-биле база ол ышкаш Си-бирь федералдыг округунун хоорайларының бүдүрүлгө черлеринин киржилгези-биле регионнар аразының «Тыва-Экспо» делгелге-ярмарказының организациязы	2009-2010 чч.	200	100	100	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
2.4.	Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилер аразында «2008-2010 Сайгарлыкчы чоруу» республика чергелиг конкурзун эрттирери	2010 чылдың декабрь	400	-	400	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
2.5.	Красноярск хоорай-ның Ленин кудумчузу, 108-те (садыгның) сеп-телгези	2009 чылдың июль-август	1194,4	1194,4	-	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
2.6.	Садыг дериг-херекселдери садып алыры	2009 чылдың июль-август	372	372	-	Республика бюджет	Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук талазы-биле болгаш туризм агентилели
	2 дугаар кезээниң талазы-биле шунтузу		2351,4	1791,4	560		

2. Бо доктаалдың күүселдезинин хыналдазын Тыва Республиканың Экономика яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Поликлиникалар болгаш эмнелгелерниң аттары	2009 чылда немелде диспансеризация эрттирер ажилдап турар хамаатыларының саны															
	планы	март	1 кв.	апрель	май	июнь	2 кв.	июль	август	сентябрь	3 кв.	октябрь	ноябрь	4 кв.		
1. Кызыл хоорай-ның хоорай поли-клиниказы	3000	550	550	350	350	250	950	150	150	420	720	420	360	780		
2. РКДП	1000	166	166	200	170	100	470	50	50	150	250	114	—	114		
3. Кызыл кожуун-нун ТКЭ-зи	350	50	50	50	50	50	150	—	50	70	120	30	—	30		
4. Каа-Хем кожуун-нун ТКЭ-зи	200	20	20	50	15	15	80	—	30	35	65	35	—	35		
5. Улуг-Хем кожуун-нун ТКЭ-зи	256	—	—	56	50	50	156	—	30	35	65	35	15	50		
6. Бии-Хем кожуун-нун ТКЭ-зи	152	20	20	50	15	15	80	—	27	25	52	—	—	—		
7. Танды кожуун-нун ТКЭ-зи	300	25	25	25	25	25	75	—	45	80	125	45	30	75		
8. Барыын-Хемчик кожууннун ТКЭ-зи	700	50	50	100	100	50	250	—	80	120	200	120	80	200		
9. Тожу кожууннун ТКЭ-зи	38	38														
10. Бай-Тайга ко-жууннун ТКЭ-зи	10									10	10	—	—	—		
11. Овур кожууннун ТКЭ-зи	100	15	15	20	15	50	85	—	—	20	20	10	10	20		
12. Эрзин кожуун-нун ТКЭ-зи	300	20	20	50	15	15	80	25	25	100	150	50		50		
13. Чөөн-Хемчик кожууннун ТКЭ-зи	300	50	50	100	100	50	250	—	—	15	15	15	15	30		
14. Мөңгүн-Тайга кожууннун ТКЭ-зи	0															
15. Чеди-Хөл ко-жууннун ТКЭ-зи	200	15	15	50	50	—	100	0	20	45	65	20	0	20		
16. Чаа-Хөл кожуун-нун ТКЭ-зи	100							20	20	20	60	20	20	40		
17. Сүт-Хөл кожуун-нун ТКЭ-зи	150							—	30	45	75	45	30	75		
18. Тес-Хем кожуун-нун ТКЭ-зи	500	20	20	50	15	15	80	0	95	105	200	100	100	200		
19. Тере-Хөл ко-жууннун ТКЭ-зи	0															
20. № 2 республи-ка эмнелгези	500	50	50	100	100	100	300	25	25	—	50	—	—	—		
Шунтузу	8156	1089	1089	1251	1070	785	3106	270	677	1295	2242	1059	660	1719		

«2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандыларының чурумунуң дугайында Дүрүмү бадылаар дугайында

2005 чылдың октябрь 29 № 1478 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдың ноябрь 18-те бадылааны «2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» №201-ХП-1 республиканың тускай сорулгалыг программаның боттандыраар сорулга-биле, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандыларының чурумунуң

Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың октябрь 29-та №1478 доктаалы-биле бадылаан

«2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандыларының чурумунуң дугайында Дүрүм

1. Ниити дүрүмнер

1.1. Бо «2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандыларының чурумунуң дугайында Дүрүм (моон ыңай - Дүрүм) Россия Федерациязының Чазааның 2002 чылдың август 28-те №638 доктаалы-биле бадылааны «2002-2010 чылдарда «Чуртталга оран-савазы» федералдыг тускай сорулгалыг программаның «Аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» немелде программасынга база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдың ноябрь 18-те бадылааны №201-ХП-1 «2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программасынга үндезилеп, аныяк өг-бүлелерге чаш уруглуг болганы-биле (уруг азырап алганы-биле) чурттап орап бажың-балгадының өртээниң чамдызын эгидер сорулгалыг федералдыг бюджеттин акшаландырышыкчынындан субсидияны бээриниң чурумун тодарадып турар.

1.2. Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының ямызы - Программаның Күрүне чагыкчызы: акша-хөреңгини мөөңнээрин, санаарын база үлээрин чорудар;

Программаны боттандыраарда херек нормативтиг хоойлу актыларының төлөвилелдерин белеткээр;

Тыва Республиканың Чазаанче Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый ямызы-биле кады чуртталга оран-сава рыногунуң анализиниң талазы-биле база чурттакчы чоннуг черлериниң оран-савазының шөлүнүң 1 дөрбелчин метрде турза чогуур өртээниң талазы-биле саналдарны белеткеп кириер;

федералдыг бюджеттен, республиканың болгаш муниципалдыг тургузулгаларның бюджеттеринден, ол ышкаш аныяк өг-бүлелерниң боттарындан үнүп турар акша-хөреңгиниң хемчээлиниң дугайында саналдарны белеткээр;

Күрүне чагыкчызының болгаш тус чер бот-башкарылга органының аразында Программаны кым кайы хире акшаландыраарының дугайында ийи таланың дугуржулгазының төлөвилелдерин белеткээр;

Программаның киржикчилериниң даңзын тургузар;

чаш уругун төрүттүнгени-биле (азырап алганы-биле) чуртталга оран-савазының субсидиязын алыр аныяк өг-бүлелерниң даңзын тургузар.

2. Программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерге күрүнениң акша-хөреңги-биле деткимче чедирелгезиниң чуруму

2.1. Күрүнениң акша-хөреңги-биле деткимче чедирелгези дээр-ле чуртталга оран-савазының субсидиязын бээр болур.

2.2. Чуртталга оран-савазының субсидиязын Программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерге бажың-балгат садып (тудуп)

дугайында Дүрүмү бадылаар.

2. Тыва Республиканың 2003 чылдың октябрь 17-де «2003-2010 чылдарда Тыва Республикада аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» республиканың тускай сорулгалыг программаның кол хемчеглерин боттандыраарының дугайында» №734 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар сайзыралының эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

алыры-биле бээр.

2.3. Аңгы-аңгы деңгелдерниң бюджеттеринден үндүртүнген акша-хөреңги күрүне чагыкчызынга мөөңнеттинер.

2.4. Чуртталга оран-савазының субсидиязын алыр дугайында билдиришкенин кайы-зы-даа үжен хар ашпаан, Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар, доктааткан чурум езугаар чуртталга оран-савазын экижидери эргежок чугула деп көрдүнген база чуртталга оран-савазын экижидериниң ээлчээнде турар өг-бүлелер берип болур.

2.5. Негелделерге дүгжүп турар аныяк өг-бүлө чуртталга оран-савазының субсидиязын бээриниң дугайында айтырыгны көөрү-биле Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының ямызынче дараазында документилен кириер:

1) билдиришкени;

2) ашааның болгаш кадайының боттарын херечилеп турар документилен (паспорттарының) хоолгалары;

3) өгленгениниң дугайында херечилелдин хоолгазы;

4) эжелеп олурар шөлүнүң (дөрбелчин метр-биле) хемчээли-биле катый өг-бүлениң кежигүннериниң даңзызының дугайында чуртталга оран-савазының органындан справка;

5) Тыва Республиканың девискээринге шимчeves хөреңгиниң күрүне бүрүткелин чорудар база ол талазы-биле дугуржулга кылыр юстиция албанының тывысканы эргелерин Чангыс аай күрүне даңзызын аныяк өг-бүлениң кежигүннериниң чурттап ораы оран-савазын хуу өңү кылырының дугайында делгереңгей медээлерни көргүскен ушта бижидилге;

6) аныяк өг-бүлениң муниципалдыг тургузгунуң девискээринде доктаамал чурттап турар черинде чуртталга оран-савазының чогуунуң дугайында өңү-хөреңгиниң ончалал даңзызын кылыр техниктиг бюронун справка;

7) аныяк өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнүң доктаамал ажылдап турар черинден сөөлгү 6 ай иштинде алган акша-шалынының болгаш орулгаларының хемчээлиниң дугайында справка;

8) тус чер бот-башкарылга органының аныяк өг-бүлениң чурттап орап байдалын тургускан чурум езугаар шинчилээниниң дугайында акт;

9) тус кожуун чагыргазының Программаның киржикчилеринге (азы кайы бирээ-зинге) хууда чуртталга бажыны тудуп алыр дугайында үндүргени, Тыва Республиканың девискээринге юстицияның шимчeves хөреңгиниң күрүне бүрүткелин чорудар база ол талазы-биле дугуржулга кылыр албанының тывысканы чер участогун үндүрүп бергениниң азы чер участогун бүрүткээр эргезиниң дугайында актыны кошкан доктаалы;

10) участокка (бир эвес ол бар болза) тудуг болгаш монтаж ажылдарын чорударынга чөпшээрели азы бажың тударында үндүрген чарыгдалдарның дугайында өске-даа документилен.

Херек апарганда чуртталга оран-сава-

зының субсидиязын бээриниң дугайында шийтпирни хүлээп ап турар орган өске-даа документилен негеп болур.

2.6. Программаның киржикчилери болур күзелин илереткен аныяк өг-бүлелерниң киригени билдиришкениниң баштайгы көрүүшкүнү тус чер бот-башкарылга тургузуунуң чагыргазы оларның киргенинден бээр бир ай ишти хуусаада чорудар болгаш ол аныяк өг-бүлелерниң даңзызын тургускаш, күрүне чагыкчызынче чорудар. Даңзыга бо Дүрүмнүң 2.3 пунктузун езугаар чыгдыган шупту документилен болгаш Программаның киржикчизи бүрүзүнге чуртталга оран-савазының субсидиязының хемчээлиниң дугайында чижелгезин санаашкыннарны кожар. Тус чер бюджетинден берип турар акша-хөреңгиниң хемчээлин бадыткаары-биле тус чер бот-башкарылга тургузуунуң чагыргазы магадылалдыг чагааны бээр.

2.7. Бо эртип турар чылда Программаны күүседири-биле республика бюджетинден үндүрген акша-хөреңгини муниципалдыг тургузулгалар аайы-биле баш бурунгаар үлээрин Тыва Республиканың Чазааның чанында Аныяктар политиказының талазы-биле ведомстволар аразының дүүштүрүлгө чөвүлели конкурс-биле чорудар (моон ыңай - Чөвүлел).

Муниципалдыг тургузулгалар бүрүзүнүң акшаландырышыкчынының хемчээлин көрүп тургаш Чөвүлел Программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерниң даңзызын болгаш чуртталга оран-савазының субсидиязын бээр ээлчез бадылаар. Бо айтырыгны шийтпирлеп тургаш, ашак-кадай кижилерниң кайы-бирээзи тус чер бот-башкарылга органы-биле азы бюджет организациязы-биле специалистер чедишпези-биле 5 чылдан эвээш эвес хуусаалыг күш-ажылдың керээ-зин чарган болза, ындыг өг-бүлелерге субсидия бээрин мурнады көөр. Чөвүлелче билдиришкени бижээнериниң документилен киригенинден бээр 2 ай хуусаадан орай эвес көргөн турар ужурулуг. Чуртталга оран-савазының субсидиязын Күрүне чагыкчызын таварыштыр бээр.

Чуртталга оран-савазының субсидиязын бээриниң дугайында керээ чарылгазы Чөвүлелдин чуртталга оран-савазының субсидиязын бээр дугайында шийтпиринге үндезилетинер.

Чуртталга оран-савазының субсидиязын алган аныяк өг-бүлө чурттаар оран-савазын экижидер дугайында даңзыдан казыттынар.

3. Программаның киржикчизи - аныяк өг-бүлөгө халас субсидияны бээриниң чурму

3.1. Халас субсидияны (моон ыңай - субсидия) аныяк өг-бүлелерге - Программаның киржикчилеринге чаш уруг төрүттүнген санында-ла (уруг азырап алган санында-ла) садып алганы (тудуп алганы, тудуп турары) чуртталга оран-савазының ниити шөлүнүң 18 дөрбелчин метриниң өртээнге дең кылдыр бээр.

3.2. Программаның киржикчизи эвес аныяк өг-бүлелерге субсидияны бээр хорулуг.

3.3. Чаш уруглуг болган (уруг азырап алган) аныяк өг-бүлөгө бээр субсидияны хемчээли тудуп турары азы садып алганы

бажыңның өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнге-ле 18 дөрбелчин метр шөл көрдүнген деп социалдыг нормага дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның тургузуп кааны 1 дөрбелчин метр чуртталга шөлүнүң ортумак өртээнге дең болур.

3.4. Программаның киржикчизиниң алганы субсидияны ниити өртээ оон чуртталга оран-савазын садып (тудуп) алырынга үндүрген чарыгдалдарындан улгатпас ужурулуг.

Субсидияны Программаның киржикчизинге тудуп турары азы садып алганы оран-савазының чарыгдалдары ам-даа чедир төлөттинмезин таварылгаларда бээр.

Программаның киржикчизинге бээр субсидияны хемчээли тудуп турары азы садып алганы оран-савазының чарыгдалдарының чедир төлөттинмезин кезээнден көүдөвес ужурулуг.

3.5. Субсидияны аныяк өг-бүлөгө чаш уруу төрүттүнгөн келгенде чангыс катеп бээр.

3.6. Субсидияны доктаамал (ыяап-ла) алыр эргени Программаның дараазында киржикчилери алыр:

- тудуп алганы азы садып алганы оран-савазының өртээниң төлөттинмезин кезээ эң бичии кижилер;

- ийиги уруу болгаш оон-даа сонгаар ажы-төлү төрүттүнгенде (азырап алганда).

3.7. Программаның киржикчизи - аныяк өг-бүлө субсидия алырда тус чер бот-башкарылга органынче дараазында документилен кириер:

- уруунуң төрүттүнгениниң дугайында херечилелдин (азырап алганының дугайында документилен) хоолгазы;

- субсидияның түнүн кири санаанының дугайында аныяк өг-бүлениң билдиришкени.

Ук документилен тус чер бот-башкарылга органы бир ай хуусаа иштинде күрүне чагыкчызынче Чөвүлелге көөрүнге белеткээри-биле кириер ужурулуг.

3.8. Чөвүлелдин субсидияны бээриниң дугайында шийтпиринге субсидия бээр кижилерниң даңзызын, субсидияны хемчээлин болгаш субсидияны кайыын акшаландыраарын айткан турар ужурулуг.

3.9. Программаның киржикчилери - аныяк өг-бүлелерге Чөвүлелдин шийтпиринге субсидияны бергениниң дугайында херечилелди бээр.

Херечилелдин күштүг болур хуусаады бо чоруп турар саң-хөө чылы-биле кызыгаарлаттынар.

Субсидияны хемчээли херечилелди берген хүнүнге таарыштыр санаттынар.

Программаның киржикчизинге көрдүнген субсидияга хамаарыштыр индексация чорутпас.

4. «2002-2010 чылдарда «Чуртталга оран-савазы» федералдыг тускай сорулгалыг программаның «Аныяк өг-бүлелерни чуртталга оран-савазы-биле хандылары» программаның учедун, отчедун база боттандырылганын Тыва Республиканың Күш-ажыл, социал болгаш аныяктар политиказының ямызы чорудар.

«Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүне албан чериниң хевирин өскерттип тургаш, «Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүнениң автономнуг албан черин тургузарының дугайында

2009 чылдың октябрь 9 №502 Кызыл хоорай

1. «Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүне албан чериниң хевирин өскерттип тургаш, «Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүнениң автономнуг албан черин тургузар.

2. Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелин тургустунган чурум езугаар:

«Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүнениң автономнуг албан чериниң директору-биле күш-ажыл керээзин чарар;

«Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүне автономнуг албан черин тургусканы-биле бүгү-ле организастыг болгаш юридиктиг хемчеглерни боттандыраар.

6. «Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүне автономнуг албан чериниң уставын күрүне бүрүткээнинден эгелээш Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 12-де «Тыва Республиканың бизнес-инкубатору» күрүне албан черин тургузарының дугайында» №263 доктаалын күш чок деп санаар.

7. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткирининиң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразының конкурс комиссиязының хуралының 2009 чылдың июнь 26-да №3 протоколун бадылаарының дугайында

2009 чылдың сентябрь 25 №475 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың апрель 20-де «Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайырадырының муниципалдыг программаларының хемчеглерин боттандырырга субсидияларны бээриниң дугайында» №156 доктаалын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

Тыва Республикада 2010 чылдың эжиндиришкениниң үезинде хем транспорту-биле пассажирлерни аргыштырарының чиигелделиг тарифтерин бадылаарының дугайында

2009 чылдың октябрь 19 №520 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазааның 1995 чылдың март 7-де «Өртектериниң (тарифтериниң) күрүнө таарыштырылганын чурумчуларының талазы-биле хемчеглер дугайында» №239 доктаалын, Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 14-те «Тыва Республикада өртектер (тарифтер) политиказының үндэтинериниң дугайында» №1392 доктаалын барымдаалап, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикада 2010 чылдың эжиндиришкениниң үезинде хем транспорту-биле пассажирлерни аргыштырарының чиигелделиг тарифтерин капсырылга езугаар

1. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткирининиң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразының конкурс комиссиязының хуралының 2009 чылдың июнь 26-да №3 протоколун бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

аргыштырылганын Тыва Республиканың судно чорудар компанияларының тургузуп кааны хостуг экономиктиг тарифтери-биле телевири чорудар.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга 2010 чылда Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 30-де «Тыва Республиканың республика бюджетинден юридиктиг албан черлеринге оларның күрүнениң таарыштыр тургусканын барымдаалап, суг аргыжылгазынга суг транспорту-биле пассажирлер аргыштырылганын үндүрген чарыгдалдарын (пассажирлерден кирген орулга ол чарыгдалдарны дуглаваан тава-рылгада) эгидери-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидияларны бээриниң Чурумун бадылаар дугайында» №480 доктаалыга үндэзилеп, Тыва Республиканың республика бюджетинден чиигел-

делиг болгаш хостуг (экономиктиг үндэзиниң) тарифтериниң ылгалын дуглаар акша-хөреңгини үндүрерин көөр.

4. Бо доктаал Тыва Республиканың «Тыва Республиканың 2010 чылда база 2011 болгаш 2012 чылдарның планнаттыг үезинде республика бюджетиниң дугайында» Хоойлузу күш бооп кирген хунунден эгелээш, күш кирер.

5. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың декабрь 18-те «Тыва Республикада 2009 чылдың эжиндиришкениниң үезинде хем транспорту-биле пассажирлерни аргыштырарының чиигелделиг тарифтерин бадылаарының дугайында» №747 доктаалын күш чок деп санаар.

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың октябрь 19-та №520 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республикада 2010 чылдың эжиндиришкениниң үезинде хем транспорту-биле пассажирлерни аргыштырарының чиигелделиг тарифтери

Маршруттар	Тариф, руб.
Кызыл – Тоора-Хем; Тоора-Хем – Кызыл	879
Кызыл – Ий; Ий – Кызыл	840
Кызыл – Ырбан; Ырбан – Кызыл	721
Кызыл – Сыстыг-Хем; Сыстыг-Хем – Кызыл	665
Кызыл – Севи; Севи – Кызыл	485
Сыстыг-Хем – Ырбан; Ырбан – Сыстыг-Хем	56
Сыстыг-Хем – Ий; Ий – Сыстыг-Хем	169
Сыстыг-Хем – Севи; Севи – Сыстыг-Хем	186
Сыстыг-Хем – Тоора-Хем; Тоора-Хем – Сыстыг-Хем	208
Ырбан – Тоора-Хем; Тоора-Хем – Ырбан	152
Ий – Тоора-Хем; Тоора-Хем – Ий	39
Ий – Ырбан; Ырбан – Ий	118
Севи – Ырбан; Ырбан – Севи	237
Севи – Тоора-Хем; Тоора-Хем – Севи	394
Севи – Ий; Ий – Севи	355

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Өвүр кожуунуң девискээр соңгула комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 2 № 98/391-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 8 пунктузунун иштиги «г» пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Өвүр кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1959 чылда төрүттүнген Мария Калиновна Сатты хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 2 № 98/392-5 Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү, составче ажылдап турар черинден депштитирген А.П.Байыр-оолдуң билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пункту-

зунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1965 чылда төрүттүнген Алефтина Петровна Байыр-оолду хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Таңды кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 2 № 98/393-5 Кызыл хоорай

Таңды кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери, составче чурттап турар черинден депштитирген А.Г.Борисовтуң, Г.Н.Пашкевичиниң, мурнунда турган составтан депштитирген Н.И.Семенованың билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Таңды кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1959 чылда төрүттүнген Алексей Геннадьевич Борисовту, 1948 чылда төрүттүнген Геннадий Нестерович Пашкевичини, 1953 чылда төрүттүнген Нина Ивановна Семенованы хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээниниң дугайында дыңнадып тур.

Ак-Довурак хоорайның, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Тожу, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарының девискээр соңгулда комиссияларының кежигүннериниң составынче саналдарны бо дыңнадыг парлааттыг хунунден эгелээш 30

хонук дургузунда дараазында адреске киирер: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб. 210, телефону (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 11 № 99/394-5 Кызыл хоорай

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннери, чурттап турар черинден депштитирген Б.Б.Бурунгулениң, «Яблоко» политиктиг партияның регионалдыг салбырындан депштитирген Ю.А.Бологованың билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың

Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1952 чылда төрүттүнген Баяна Байыртыевна Бурунгулени, 1978 чылда төрүттүнген Юлия Анатольевна Бологованы хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының чаңгыс мандаттыг Восточный № 10 соңгулда округунуң талазы-биле депутат бүрүн эргезин хуусаадан эрте соксадырын дугайында

2009 чылдың ноябрь 11 № 99/395-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынга чаңгыс мандаттыг Восточный №10 соңгулда округундан соңгуттурган Н.К.Ховалыгының 2009 чылдың ноябрь 6-да бижимел билдиришкенин үндэзилеп, «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлуужулга палаталарының депутаттарының эргей-байдалдарының дугайында» хоойлунуң 3 чүүлүнүн 1 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының док-

таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының чаңгыс мандаттыг Восточный № 10 соңгулда округундан Наталья Күске-Караевна Ховалыгының депутат бүрүн эргезин хуусаадан эрте, 2009 чылдың ноябрь 11-ден эгелеп, соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2009 чылдың ноябрь 11 № 99/396-5 Кызыл хоорай

Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү, ажылдап турар черинден депштитирген М.Ч.Сагаачының билдиришкенин өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден 1965 чылда төрүттүнген Мерген Чикчичович Сагаачыны хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Ак-Довурак хоорайның, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Тожу, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарының девискээр соңгулда комиссияларының кежигүннериниң бүрүн эргелериниң хуусаазындан эрте доозулганы-биле Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы Россияның Күрүнө Думазыга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына, Ак-Довурак хоорайның, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Тожу, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарының Төлээлекчилер хуралдарына депутат мандаттарны хуваарыга киржиринге чөпшээрелдиг

кандидаттар даңзыларын идип үндүрген политиктиг партияларга, хөй-нити каттыжышкыннарына Ак-Довурак хоорайның (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Чөөн-Хемчик (шиитпирлеп бадылаар эргелиг үш кежигүн), Тес-Хем (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Тожу (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Өвүр (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн), Сүт-Хөл (шиитпирлеп бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссияларының составының кезин немей

ТЕЛЕВИЗОР САДЫП АЛЫР ДЭЭШ...

● Амыдыралдан чугаа ●

Кончуг аныяк үемде Барыын-Хемчиктин Аксы-Барлык школазынга директорлап турган мен. Бир-ле четверг хүнүнде Кызыл-Мажалыкче телевизор садып алыр дээш 400 хире акшалыг баттым эвеспе. Ынчан суур улустары кидин түлүк телевизорлар садып ап эгелзэн турган. Мээң садып алыксаан телевизорум өрттө таптыг-ла 376 акша чүве. Ону чүге кончуг эки сактырым ол дээрге, бо төөгүнү номчуптарга-ла, билдине бээр боор.

Директор кижиниң ажил-үлөзи төнер эвес, чүү-ле дээш ыйнаан өөредилге килдизинге кире бээримге, эргелекчи Комбу-Сүрүн Монгушович Бойбу мени кабинетинче чалай берди.

— Кызылдааш кээр болгандыр силер — деп, даргам черле хөглүг чаңы-биле каттырымзай аарак чугаалангаш, менче саазын сунду — бо телеграмма-биле таныжып көрүнер.

Спорткомитеттен чоруткан ол телеграммда мени Кызылга дыштаныр хүннерде болур республика чергелиг хостуг хүреш маргылдаазынче судьялары-биле чалаан болду. Черле ынчаш, хостуг хүреш-биле сырый харылзаалыг кижилер. Институтка өөренип киргеш-ле, хостуг хүреш секциязынче чоруп эгелзэн мен. Тренеривис сурагыг мөге Өргелээр Чүвүрекович Ондар. Ол ынчангы-ла сүрлүг шии ам-даа салбаан, спорттун, эң ылангыя хүрештин сайзыралыг, боттук үлүг-хуузу кирип чор ийин. Ооң чижээнге, чоокта чаа ол моолдар-ның идеккейи-биле тургустунуп турар көшкүн чоннарның содактыг хүреш федерациязынча удуртулгазынга Тыва Чазактын Даргазының оралакчызы Анатолий Партизанович Дамба-Хуурак-биле кады киргени херечилеп турар.

Хүрешке салым-чаяаныг эштерим: ызырныпкаш бутче халдаан соонда тура дүшпес Ак-Туруг огу Николай Монгуш, Бай-Тайганың Бай-Талдан келген, хүрешке-даа эвес, а баскетбол, волейболга суг курту ышкаш өде халыыр Александр Кундан олар ышкаш мастер атка четпээним-не шын. Өкпеге дегдирип аарааш, секцияны ара каапкан мен. Чогум ол-бо болгулаан өөредилге черлериниң аразыгга ийикпе азы комсомол обкомунуң кубогу дээр ышкаш маргылдааларга шаңналдыг черлерни ап, харын-даа чемпионнап-даа турдум. Чүү-даа болза ол маргылдааларга мени биригээрзядчы деп чарлап-ла турар чүве. Чамдык кижилер экинче содак тудуп көрбээн, мегелеп мастер бис деп чарлаттынып чоруурларга бодаарга, мээң биригээрзядчы адым ылап-ла шын, боттук чүве ийин. Аныяк шаамда кады хүрежи чораан эштерим-биле найыралым ол-ла хевээр быжыг артып калган, бүгү назынывыста эки-балты үлөжип, эдержип чурттап чор бис. Оларга үстүнде адааным эштеримден аңгыда «Победадан» Сергей Монгушту, Барыын-Хемчиктен Валерий Сааяны, Александр Каң-оолду, Өвүрдөн Алексей Кууларны, Эрзинден Анатолий Кынырааны, Улуг-Хемден Анатолий Ондарны, Мөңгүн-Тайгадан Сергей Куланы, Владимир Опашты дээш, өскөлери-даа адап болур.

Активчи хүрештен үнгеш, судьялап кирипкен мен. Институт дооскуже янзы-бүрү маргылдааларга арбитрлеп, секретарлап, улуг судья болуп шаг болган мен.

Кажан институтту дооскаш, көдээже ажилдап чоруптарымга-даа, республиканың спорт ажилдакчылары мени утпас, удаа-дараа маргылдааларже бо-ла чалай бээр чачылчаан турган чүве.

«Азия төвү» деп шаңнал дээш дыштаныр хүннерин солун маргылдаазын бичии-даа чай чок шийт-кекчилеп эрттирдивис. Ам болза күрүне филармониязы, а ынчан хөгжүм-шии театрының сценазынга болган хүреш үезинде солун таварылгалар хөй-ле болду. Оларның бир-ийизин маңаа төөгүүрге мындыг.

Чиик деңзилиг спортчуларның түңнел сегиржил алышкынында ол үениң шыырак мөгелери Валерий Оюн биле Александр Кундан артып кагдылар. Мен арбитр мен. Ачырдачыр, кончуг дүрген хүрежи-ле турлар. Хенертен мөгелерим чиде бердилер. Хевис кыдыынче халып чеде бергеш көөрүмге, ийи кижим хөгжүм оркестриниң ойнакчыларының оңгарынче аңдарлып кире берген дөө чыдырлар. Маргылдааның эмчизи, а ол дээрже база сурагыг штангист Евгений Черноговинов чүве, ийи мөгени оңгар иштинден үндүр соп-тур ийин. Валера биле Саша үне халчып келгеш, чүү-даа болбаан дег, база катап хүрежи кириптилер.

Арбитрлеп тургаш сурагыг мөге Федор Ондарның маргылдааларга бир дугаар аштырышкынының херечизи болдум. Ф.Ондарның хары үжен ашкан-даа бол, хостуг-даа, тыва-даа хүрештерге ынчан үргүлчү шүүр үези-ле болгай. Түңнел сегиржил алышкында ол Александр Оюн деп аныяк оолга таваржы берди. Мөгелер ачырдачыр тутчуп турлар. Ийиги салыг-да канчангаш-ла кайгамчык болушкуну көөр ужурга таварыштывыс — Ондар Федя «моста» чыдыр. Тейи-биле хевисте үзүп алган Федяның арнынче көөрүмге, бодун элдепсинип кайгаан-даа ышкаш. Мен судья-даа болзумза, иштимде чараш хүрештиг, ынак мөгемни кээргээр-даа мен. Улуг күженишкин үндүрүп тургаш, Федя харын-даа адыр бастыргандан чалай берди. Ынчаар-ла Оюн Саша сан талазы-биле ойнап алды. Оон улаштыр-ла Александр Дугаржапович янзы-бүрү маргылдааларга чеже-даа чемпионнаан ийин.

А «Азия төвү» деп шаңналды ап чачыккан кижилер Владимир Биче-оол-ла болгай. Хабаровск хоорайдан келген, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң чыынды командазының кежигүнү дээрзин херечилеп турар «борцовка» хевинде кызыл беш-адыр чуруп каан бо мөге удурланыкчыларын ша-даа чедирбес, арыг октаар кижилер. Чүгүл Юрий Карбы биле Кызыл-оол Лайдып-ла ооң-биле элзэн ачырдачыр тутчуп чыдарлар чүве.

Бистер судьялар, мөгелер улуг-хүнде маргылдаа соонда, Кызыл-оол Лайдыптын үжен харлаанын демдеглзэн дойже чалаткан улус бис. Каш эжишкилер катчып, бичии белек борастан алгаш, автобустун «Пушкин» доктаамының чанында ийи каът бажыңнарның бирээзинге кежээликтей чеде бердивис. Мөге эживистин байырлалында республиканың билдингир спортчулары, спорт ажилдакчылары-биле кады хөглөп, хөөрештивис-даа. Маргылдаа үезинде оларның оюнун, хүрежин ырактан көөрдөн башка, кожа олуруп алгаш хөөрежи чораан эвес, спортчулар кедергей-

даа хөглүг-баштак, тывынгыр-саынгыр улус болду. Эң ылангыя хоочун волейболистер Николай Кувезин, Седип Лазо, Аракчаа Седип-оол анекдоттап, «тост» чугаалап турда, шуут кайгамчык. Ол үениң тоолчургу мөгелери Өргелээр Ондарның, Федор Ондарның, Александр Чүлдүктүн, Болат Чөкпектин, Николай Мумбаның, Каадыр-оол Билдейин солун чугааларын, улуг ССРЭ-ниң янзы-бүрү булуңнарынга маргылдаалап чорааш таварышкылаан ужуралдарын дыңнап, шаанга кирип тадыладыр каттыржып, хөглөп алды-выс.

Ынчан үе шала часкаар хире чүве. Часкы тонумну эжик чанында аскыга азып каан кижилер мен. Дөрде стол артынга оргаш изиргени бергеш, костюмуну ынаар номнарлыг этажерка чанында улуг аптара кырынга салып каан мен. Аныяк кижиде менде чүү боор, ийи-бирни апкан, хөй-биле кады хөөрөп каап, ырлап, танчылап турбас мен бе. Ынчан турувуста, чанарының биледин садып алганым кежээкиниң 11 шактын Барыын-Хемчик автобусунун үези келди-ле. Ол аразы ырак эвес-ле болгай, бүзүрелдиг эштерим Саша Кундан, Коля Монгуш олар автовокзалга кээп, мени үдептилер. Маргылдаа эртирп улуг үүлени кылган, түңнелде шаанга кирип ойнап-хөглөп алган кижиде менде чүү боор, олутка олурупкаш-ла ыяк кылдыр удуп каап-тыр мен.

Даң бажының имиринде автобус Кызыл-Мажалыкка кирип келгенде оттуп келдим. Ак-Довуракче эй соп кээр черде автобус доктаамының мырыңа чанында каттым, кат-ием болур Тамара Анар-ооловна, Серээ Кызыл-оолович Ооржактарның бажыңыга келдим. Кызылдан келгенде-ле бо бажыңга доктаап, бичии кум-даа кынын алыр чаңыг кижилер мен. Кат-ием, черле амыр олурар эвес, шагда-ла туруп келген, кажаада өшкүлериң аразында кылаштап тур. Кат-иемни авамга кончуг дөмөйлээр кижилер мен. Олар бир талазында кайызы-даа назынының иштинде чаңгыс пак арага ижип көрбээн улус, ийиде, ол элээр чурталганың-на девии турган боор, амыр-дыш чок ажилгыры-биле алдаржаан улус. Мээң авам Чаа-Хөлдүн Үрбүн суурнун херээжен чонунга огород өстүрерин өөредип, ажи-төлдүн чем рационунга ногаа ыяап-ла турзун дээш улуг үлүг-хуузу кирип кижилер болгай. А Ооржактар Кызыл-Мажалыктын суур ортузунга кодан өшкүнү азырап, база-ла чонунга үлөгөр-чижек болуп турганнары ол. Ыт ээргизинден кат-ием хая көрнүп келди.

— Оо, хүреген келген ыш-кажыл. Кызылдап чорааныңар ол бе? — деп, ол дораан-на айтырды.

— Ийе, маргылдаалап чордум. Силерге бичии кум кынып алыр чор бе? — деп, хөй ажи-төлдүг кат-ием сугга бичии конфет-печеньем-даа чок, куп-куруг бодумну ам чаа эскерип, арай-ла эпчоскунуп харыыладым.

— Ындыкы өрээлде Коляның орунуга барып чыдывыт. Ол база Кызылче маргылдаалап чоруткан кижилер, ам-даа келбээн ийин.

Ийе, Кызылга школачылар аразыгга волейбол маргылдаазы база болуп турган чүве, Коля чуржумга шала-була ужурашканымы-даа сактып келдим.

Бажыңга кирип келгеш, тонумну уштуп, аскыга ылдыртып кааш, боданып турарымга, бир-ле чүве четпес ийин. Кезек аамайланы берген тур мен. Ам-на эскерип кагдым — экимде костюм чок. Часкы тонну хөйлең даштындан-на кедип алган болдум. Дораан-на Лайдып Кызыл-оол сугнун аптаразын сактып келдим. Ооң кырында мээң костюм дүрлү берген чыдары карака чуруттунуп келди. А ооң карманында мээң телевизор садып алыр дээр, каш хонук иштинде каннап-кадагалап келген акшам бар-ла болгай. Хевирин бодаарымга, автобус биледин чоокшуладыр тон карманынга суп алган чораан боор мен. Ынчангаш эштерим Коля биле Саша безин мени үдеп тургаш, костюм чогуумну эскербээни ол.

Удуур уйгу кайда боор. Сагышка аңчы аажок. Кат-иемниң изиг сүттүг шайын аартап ора, тургустунуп келген байдалды тө каап бердим эвеспе. Ол тадыладыр каттырды-даа. Тургаш дөрде аптаразын үжүнген соонда менээ акша сунду: «Дүрген барып самолеттааның дээр кижилер эвес сен бе, хүреген» — деп бо-ла ийин.

Ол шагда Кызыл-Мажалык биле Кызыл аразыгга самолет харылзаа амыр чүве-ле болгай, ооң ачызында эртенгиниң 11 шак үезинде-ле Кызылда Лайдып Кызыл-оол сугда чеде берген тур мен.

Бажыңче кире бээримге, Кызыл-оолдун уруглары-ла хевирлиг, бичии уруглар бажың иштин аялап, аштанган турлар. Аптара кырында чүве-даа чок, артынче бакылай бээримге, костюм бо чыдыр ийин.

Карманында акшам-даа ол хевээр. Амыраанымдан өг элериңе чүвениң ужурун безин орта тайылбырлаваан боор мен, вокзалче халып-ла кагдым-на. База-ла кежээкиниң 11 шактын автобус биледин садып алгаш, ам канчаар, бир-ле хүнээр апарганда Кызылга аап-саап херектер кылгаш, вторник эртенинде база-ла даң бажында кат-ием сугга келдим.

— Хаа, хүрегенниң Кызылдаары дээрге, ана кожа аалдар аразыгга чорук кылыры-биле дөмөйдир аа? — деп, өшкүлөр аразында кат-ием бо-ла баштактанып тур.

Бо төөгүнүң эң-не солун чүвези ам болдур ийин. Кызыл-Мажалыкка аап-саап чорук кылгаш, дүш соонда мындагы-ла телевизорумну ам-на садып алың адырам дээш универмакка чеде бердим. Карак-ла бо, көрүп алганым телевизорумнун өрттө 296 рубль апарган болду. Арай бүзүркөсөвейн, садыгжыдан айтырар-даа мен.

— Силерниң садып алыр деп турган телевизорунар, шынап-ла, бо-дур — деп, садыгжы менээ шыңзытты. — Берген даргалар келгеш чамдык барааннарывыстың өрттөн комиссияның шийтпири-биле чиигедип каапты. Бүгү Совет Эвилелинде бараан өртектерин чиигедип турар чүве-дир ийин — деп, немеп кагды.

Ам-на хамык чүвениң ужурун билеп кааптым. Ынчаар-ла буяныг Тамара Анар-ооловна кат-иемниң ачызында Кызылдавышаан, телевизорну база чиик өртекке садып алыр аргалыг болдум. А 90 акша дээрге ол шагда база хөй акша болдур ийин.

Амыр ХОЮГАН.

Кызыл хоорай.

Школа амыдыралы

ҮЕ-БИЛЕ КАДЫ

Бай-Тайга кожуунун Эр-Хавак сумуунда бактаап турар, амгы Найырал ортумак ниити билиг школазын тудуу 1953 чылдың чазынында эгелзэн. 30 айттыг тергелер-биле Чаңгыс-Теректен, Ак-Хемден ыяшты сөөртүшөөн, чон шеф дузазы-биле школаның тудуун чаңгыс чыл иштинде тудуп дооскан.

Демниг ажилдың түңнелинде ол-ла чылын, сентябрь 1-ден эгелеп, Тээлиниң 7 чыл школазы эжиктерин ажи-төлдү хүлээп алган. Оон бээр бо хүннерге чедир школа янзы-бүрү мергежилдин кижилерин төрзөн Тывазының төлөптиг оолдар-кыстары кылдыр кижизиткен. 1961 чылдан эгелзэш, Тээлиниң № 1 сес чыл школазы, ооң соонда Бай-Тайга кожуунга Эр-Хавак сумузу немей тургустунганы-биле 2000 чылда Найырал школазы кылдыр адаан.

Школавыс чанында интернат (шаанда ону «дазылга» дээр турган) сайзырап хөгжүп турар. Аңаа хөй нуруузда малчыннарның, хөй ажи-төлдүг өг-бүлелерниң уруглары база өскүс уруглар чурттап турган.

1965-1972 чылдарда күрүнениң долу хандырылгазынга 120 уруг хаара туттунган турган. Оларны карактап, кижизидикчи башкылар, дүнеки энелер, поварлар ак сеткилди-биле ажилдап турган.

1987 чылда школа чанынга «Авырал» уругларның киностудиязы ажиттыгган. Ону дээди эртемниг башкы В.Д.Иргит удуртуп эгелзэн. Уруглар студияга чурукту шын тырттыраары, канчаар үндүрерин өөренип турган.

Театр, уран чүүл болгаш хөгжүм херекселдеринге уруглар улуг сонургал-биле өөренип турган. Хөгжүм херекселдеринге ойнаарыгга В.Шожунчап, Б.Кандан, А.Хомушкун дээш, оон-даа өске башкылар өөртөкөн. Олар боттарының талазындан уругларны уран чүүлдүн чажыттарыгга өөредип, сонургалын оттуруп, «Хамнаарак» ыры-хөгжүм ансамблин тургускаш, фестивалдарга тилекчилер одуруунга кирип келген.

Школаның доозукчуларының санында ТР-ниң Улустун артистери Ш.Ө.Хертек, С.И.Людун, композитор Б.С.Чамбыт, алдарлыг эмчилер Н.Х.Хертек, Р.С.Успун болгаш өске-даа мергежилдин тергиннери бар болуп турары өөрүнчүг.

Амгы үеде эп-найыралдыг, аныяк коллектив ажилдап турар. Школаның башкылары өөредилгениң чаа арга-хевирлерин дилеп, чогадыкчы езу-биле «Аңгы-аңгы» денелдин өөредилгези болгаш кичээлдерин кижизидилге талазының өзүлдөзү» деп угланышкын-биле ажилдап турар. Үениң сайзыралындан чыда кагбайн, школа Интернет четкизинге 2007 чылда коштунган.

55 чылдың нүүрүнде ажи-төлге бараан болуп келген школавыс чеже-чеже доозукчуларның «караан ажи-төлдү», амыдыралдың делгем оруунче үдөвзэн дээр.

Айлаң АМЫРБИДЕ, башкы.

Бай-Тайга. Тээли суур.

Кызыл, кылаң «негей»
Кыштың соогун соок дээр деппе...

Ай-кыс Маспык-оолдун фотоэтноду.

ӨРТЕКТЕР — ХАЙГААРАЛДА

Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунун даалгазы-биле Тыва Республиканың прокуратура органнарының ажилдакчылары эмнерни садар өртекттеринин дугайында хоойлужудулганы республиканың аптекалары кайы хире сагып турарын хынап турар.

Россияның Кадык камгалал хайгааралының федералдыг албанының, Монополияга удур федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелдеринин, Тарифтер талазы-биле республика албанының тускай эртемниглерин хыналдаларга хаара туткан.

Хыналдаларны бүгү өнчүнүн аптекаларына эрттирер. Амгы үеде Кызыл, Танды, Тою, Бай-Тайга

кожууннарның аптека албан черлеринде хажыдышкынар барын хыналдалар илереткен. Хуу сайгарлыкчы А.А.Маады эмнерге немелде өртекттерни бистиң республикага доктаатканындан ажыр немел турары тодараан. Оларга чонга эргежок чугула «Аспаркам», «Дифлофенак» болгаш өске-даа эмнер хамааржыр. Кызыл кожуунда «Энчая» кызыгаарлаттынган харыы-

Прокурор хыналдалары

салгалыг ниитилелдин аптеказы «Антигрипин», «Бромгексин», «Мукалтин» деп эмнерни өртекттерин улгаттырып алгаш, садып турган.

Эмнерни садар өртекттеринин дугайында хоойлужудулганы хажыткан аптека ажилдакчыларына хамаарыштыр административтик кеземче херээн оттурган. Кожууннарның прокурорлары хажыдышкынарны эдери-биле негелдерни кириген.

Амгы үеде хыналдалар уламчылап турар.

Ирина ХОВАЛЫГ,
республика прокуратуразының килдизинин улуг прокурору.

Ниитилелдин аарышкылыг айтыры

СӨС-БИЛЕ КУДУ КӨРГЕНИ ДЭЭШ...

Алды кижинин амы-тынынга четкен ийи аныяк оолдарга хамаарыштыр кеземче херээн Тыва Республиканың прокуратуразы судче кириген.

Бистиң республикавыстың на-йысылалбы Кызыл хоорайда өске улуг хоорайларда дег миллионар-биле санаттынар хей кижини-даа чок. Ол хирезинде корум-чурум талазы-биле кандыг-даа аар, дерзини херектер болуп турар.

Кайызы-даа ажилдавайн-даа, өөрнемейн-даа турар 20 харлыг Игорь Коробов биле Алексей Сотских аңгы-аңгы үелерде, өске-өске черлерге ниитизи-биле алды кижинин амы-тынынга четкен болганнар. Оларның үүлгедиишкын-нерин өөренип көөр болзувуса, колдуу-ла арагалаашкын үезинде болган херектер бооп турар.

2007 чылдың август айда Кызыл хоорай кыдыынга Игорь Коробов, Алексей Сотских автомашиналыг чоруп тургаш, таваржы бергени эзирик херээн кижини-биле арага ижип турганнар. Ол эзирик херээн кижини Игорь Коробовту багай сөстөр-биле сөглөпкен. Ол дээш Игорь Коробов аар даш алгаш, оон бажынче сопкан. Херээн кижини черже барып дүшкен чыдырда, мойнунче ийи катап бижектээрге, херээн кижини чок болган.

Бо дерзини херекти үүлгеткеш, олар истелге органнарынга билдиртпейн барганнар. Оон түңнелинде олар бажы каткан өлүрүкчүлөр апарып, дараазында чылын беш кижинин амы-тынынга четкеннер.

2008 чылдың февральда база-ла И.Коробовту сөс-биле куду

көргөн дээш, оон эштери кады арагалап турган кижинин буттары-биле тепкилеп, хей катап бижектеп тургаш, амы-тынынга четкеннер. Оон мөчүзүн тулааже сөөртүп алгаш баргаш, аңаа хар-биле хөөп кааш, дезе бергеннер.

Май айда база-ла арагалап тургаш, үезинде бир херээн кижини И.Коробовка DVD шамнаан. И.Коробов плита бузундузун алгаш, оон-биле херээн кижинин бажынче шашкан. А.Сотских база ону эттежип эгелээн. Түңнелинде олар ол херээн кижини өлүр эттээш, оон мөчүзүн оңгарже кирип октааш, бок-биле хөөп кааннар.

Июньда кады арага ишкен кижинин ыяштар-биле соп тургаш, өлүргөш, хоорай богу төгер черге эккелгеннер. Оон соонда оон бажын бижек-биле одура кескеш, хөөп каапканнар. Өлүг мөчүнүн арткан кезээн машина маслозу чашкаш, өрттедипкеннер.

Июльда Коробов дүне када эжинин бажынынга чедип келген. Бажын чанында шөлден картошка оорлап чыткан кижини көрүп каан. Коробов херим иштинге чыткан балдыны ап алгаш, оон бажынче тос катап соккан. Оон мөчүзүн база-ла өскээр сөөртүп апаргаш, машина маслозу чашкаш, өрттедипкен.

Август айда оорлаан эт-севин чажырып шыгжап турган гаражының ээзин өлүрүп кааннар.

Шак ынчалдыр бир ай болгаш-ла бир кижинин амызынга чедери оларга чаңчыл апар чыткан. Харындаа РФ-тин прокуратуразының Истелге комитетинин Тыва Республикада Истелге эргелелинин онза аар херектер талазы-биле истекчилери оларны тудуп алыр аргалыг болганнар.

Байсаалга үезинде Игорь Коробов РФ-тин Конституциязының 51 чүүлүнге даянып, өчүк бербейн турган. Ынчалза-даа ук кеземче херектеринге хамаарыштыр чыгдыган барымдаалар, хей санныг херечилер, экспертизаларның үндүргөн түңнелдери-биле оон буруузу бадыткалканнар. Алексей Сотских ук херектерге хамаарыштыр бодунун буруузу долзу-биле билинген.

Каш-ла санныг чурттакчыларлыг республикавыста шак бо хире коргунчуг кем-херек үүлгедиишкыннери канчап болуп турар апарганыл? Кырнар маңаа буруулугул? Моон сонгаар кандыг хемчеглер алза экил? Ук дүвүренчиг айтырылгарга хамаарыштыр бодалдарынары, сүмелери-нерни келир үе дээш сагыш аарып чоруур чурттакчы чон, мерген угаанныг хоочуннар, чаа көрүштүг аныяктар солун-сеткүүлдерге чырыдынар, боттарынары чурттап турар девискээрлеринерге айтырыгдан көдүрүңер, ниитилелистиң корум-чуруму дээш үлүүңер кириңер.

Владислав ПЕНЯЕВ,
Тыва Республиканың прокуратуразының килдиз начальниги.

ӨЛҮКТҮ САДЫП АП ТУРАР

«Саяны-М» кызыгаарлаттынган харысалгалыг акционерлиг ниитилел өлүктү дараазында адрессте садып ап турар: Каменистая кудумчузу, 15.
Тел. 8-9232656220.

Куш чок деп санаар

Долаана Борбак-ооловна ШООМБУЛГА Эрзин кожунунун Мөрөн ортумак школазын доосканының дугайында 1999 чылда тывысканы А 4675522 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону куш чок деп санаар.

Раиса Хеймеровна МОНГУШКА 1997 чылдың апрель 1-де тывыскан К сериялыг 921725 дугаарлыг куш-ажылдың хоочуну деп шынзылганы читкенин барымдаалааш, ону куш чок деп санаар.

ДЫННАДЫГЛАР

Тес-Хем кожунунун чагыргазының муниципалдыг өнчү-хөрөңги болгаш чер хамаарылгаларын башкара килдизинче Россия Федерациязының хамаатызы Алдын-оол Сувакович Соян Тыва Республиканың Тес-Хем кожунунун Ак-Эрик сумузуңун Дашты-Хавак ишти деп черинде көдээ ажил-агыйга хамаарылгалыг 1000000 дөрбелчин метр шөлдүг чер участогун мал ажил-агыйга чорудары-биле 49 чыл хуусаалыг арендага бээрин дилээн билдиришкенин кириген.

Тес-Хем кожунунун чагыргазының муниципалдыг өнчү-хөрөңги болгаш чер хамаарылгаларын башкара килдизинче хоойлу-дүрүм езугаар ук медээни чарлаанындан 30 хонуктуң дургузунда үстүнде айыттынган билдиришкениге хамаарыштыр билдиришкениннерни болгаш өске-даа саналдарны хүлээп алыр.

Тес-Хем кожунунун чагыргазының муниципалдыг өнчү-хөрөңги болгаш чер хамаарылгаларын башкара килдизинче Россия Федерациязының хамаатызы Алдын-оол Сувакович Соян Тыва Республиканың Тес-Хем кожунунун Ак-Эрик сумузуңун Кара-Тал деп черинде көдээ ажил-агыйга хамаарылгалыг 1000000 дөрбелчин метр шөлдүг чер участогун мал ажил-агыйга чорудары-биле 49 чыл хуусаалыг арендага бээрин дилээн билдиришкенин кириген.

Тес-Хем кожунунун чагыргазының муниципалдыг өнчү-хөрөңги болгаш чер хамаарылгаларын башкара килдизинче хоойлу-дүрүм езугаар ук медээни чарлаанындан 30 хонуктуң дургузунда үстүнде айыттынган билдиришкениге хамаарыштыр билдиришкениннерни болгаш өске-даа саналдарны хүлээп алыр.

Чагаалар аразындан

ДААЙЫМ ТУРДА, ОМАК ЧОРДУМ

Мээң даайымны Чөнүк-оол Манчыкович Ооржак дээр. Ол аныяк чылдарында Өвүр кожунунун Саглы сумузу тургустунганындан эгелээш, улгаткыже дээр колхоз, совхозтарга чолаачылап, кол инженерлеп ажилдап чораан. Ол спортка дыка хандыкшылдыг: шыдыраа, хоккей, хүреш дээш, киришпес, ойнавас оюну чок турган. Шыдыраага республика чемпиону Ва-

лери Кууларны өөретен кижини мээң даайым. Оон дурт-сыны, даштыкы хевиринден-не боор чон ону «Узун Кызыл» дээр. Ол беш оолдун, 3 кыстың адазы: «Даай турда, чээн омак» дижи болгай. Шынап-ла, мен даайымның чонунун сагыжына арттырып каан омур-хевиринге чоргаарланып чоруур мен.

В.ООРЖАК.

Чеди-Хол кожуну.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс, кырган-ачавыс, акывыс, даайывыс, иривис, куш-ажылдың хоочуну, хей чылдарда партия, совет, ажил-агый органнарынга удуртукчу албан-дужаалдарга ажилдап чораан **Саая Кара-оолович ШЫДЫРААНЫ** сөөлгү орукче үдээринин езулалыга киржи, бистиң ажил-шүжүүвүстү деңге үлөжи, материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүскен чонувуска, хей санныг төрелдеривиске, «Мөген-Бүрен» ажил-агыйның директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржакка, ажил-агыйның тускай эртемниглеринге, Мөген-Бүрен суму чагыргазының даргазынга, ажилдакчыларынга, сумунун чонунга, Культура бажынының ажилдакчыларынга, башкыларга, Мөңгүн-Тайга кожунунун удуртукчуларынга, социал адыр ажилдакчыларынга, малчынарга четтиргенивисти илеретпишаан, черге чедир мөгөйдивис.

Уруглары, уйнуктары, кенни, дуңмазы, чоок төрелдери.

Бистиң ынак, эргим ачавыс, кырган-ачавыс **Виктор Николаевич АЛДЫН-ХЕРЕЛДИ** сөөлгү орукче үдежи, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзүп, берге үеде бистиң ажил-шүжүүвүстү деңге үлөжи, дузалашкан чонувуска, кудаларывыска, төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, Бии-Хем кожунунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Валерий Николаевич Гончаровка, Александр Дондукпа, «Нива» КУБ-туң ажилдакчыларынга, ачавыстың Туран хоорайда эш-өөрүңге, Кызыл хоорайдан, Кызыл, Тес-Хем, Улуг-Хем кожунундан келген чоок кижилеривиске четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгөйдивис.

Оолдары, уйнуктары, өөнүң ишти.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел. факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@tuva.ru).

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8305. Чагыг 135. Номери парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр. сч. 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-нин «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.